TİDİSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

**Hârezmşah Alâeddin Muhammed
Döneminde Abbâsî Halifeliği ile İlişkiler**

**Relations with the Abbasis Caliphate in
the Period of Hârezmshah Alâeddin
Muhammad**

Nagehan VURGUN*

Geliş/Submitted: 27.10.2021

Kabul/Accepted: 06.12.2021

Yayın/Published: 27.12.2021

Citation / Atıf

Vurgun, N. (2021). Hârezmşah Alâeddin Muhammed Döneminde Abbâsî Halifeliği ile İlişkiler. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (31), 204-213.

Vurgun, N. (2021). Relations with the Abbasis Caliphate in the Period of Hârezmshah Alâeddin Muhammad. *The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 8 (31), 204-213.

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Article Information:

Research Article

10.29228/TIDSAD.53980

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

*Dr., Necmettin Erbakan üniversitesi, nagehanvurgun@gmail.com

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Hârezmşah Alâeddin Muhammed Döneminde Abbâsî Halifeliği ile İlişkiler¹

Relations with the Abbasid Caliphate in the Period of Hârezmshah Alâeddin Muhammad

Dr. Nagehan VURGUN

Öz: Hârezmşah Alâeddin Muhammed, İslam dünyasının baş etmekte zorlandığı kâfir Karahıtaylar'ı ağır bir şekilde mağlup etmiş (İlâmîş Zaferî 1210) ve Türk-İslâm dünyasındaki itibarını arttırmıştır. Horasan, Irak-ı Acem, Gazne ve Mâverâünnehir bölgelerini devletine bağlayan Hârezmşah, devletin sınırlarını iki katına çıkarmış ve gittikçe güçlenen Türk-İslâm devletini temsil ettiği için Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'dan kendisine "Sultanü'l-İslâm" unvanını vermesini istemiştir. Halife'nin bu isteği reddetmesi üzerine Hârezmşah Muhammed ile Halife arasında uzun süren bir savaş başlamıştır. Hârezmşah Muhammed, Halife Nâsır-Li-Dînillâh'ın hilafeti boyunca "Sultanü'l-İslâm" olma amacının gerçekleşmeyeceğini anlamış ve daha önce de halifenin Hârezmşah Devleti'ni yok etmek için Gur Devleti'ni savaşa teşvik etmesini de göz önünde bulundurarak Abbâsî halifesinin manevî gücünü kırmak için fikrî bir mücadele başlatmıştır. Hârezmşah, Abbasoğulları'nın halifelik makamını gasp yoluyla ele geçirdiğine dair fetva almış ve Halife'nin adını ülkesinin her yerinde okunan hutbelerden çıkarmıştır. Abbâsî Halifeliği ile başlayan fikrî mücadele, fizikî mücadeleye dönüşmüş ve Hârezmşah Muhammed, Bağdat üzerine büyük bir ordu göndermiş, Abbâsî Halifesi elçiler aracılığıyla bu mücadeleyi durdurmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Hârezm ordusunda ise Esedâbâd Dağları'nda yaşanan yoğun kar fırtınası nedeniyle birçok asker donarak ölmüştür. Halife Nâsır Hârezmşah Devleti ile baş edemediği için bu coğrafyada yeni bir güç olarak beliren Moğol Devleti'ni Hârezmşah Devleti üzerine sefere çıkmaya teşvik etmiştir. Fakat Moğol Devleti'nin lideri Cengiz Han, ilk aşamada Hârezmşah Devleti ile savaşmak yerine ticarî ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abbâsî Halifeliği, Nâsır-Lidînillâh, Sultanü'l-İslâm, Hârezmşah Alâeddin Muhammed, Moğol İstilâsı.

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

Abstract: Khwarazm Shah Alâeddin Muhammed heavily defeated (İlâmış Victory 1210) the infidel Karahıtays, whom the Islamic world had difficulty in dealing with and increased his prestige in the Turkish-Islamic world. By connecting Khorasan, Iraq-i Acem, Ghazni and Transoxiana regions to his state, he doubled the borders of his state and asked the Abbasid Caliph Nasır-Lidînillâh to give him the title of "Sultanü'l-Islam" because he represented the increasingly stronger Turkish-Islamic state. Upon the caliph's refusal of this request, a long war began between Khwarezmshah Muhammad and the caliph. Khwarezmshah Muhammad understood that the purpose of becoming "Sultanü'l-Islam" would not be realized during the caliphate of Caliph Nasir-Lidînillâh, and the Abbasid caliph's spiritual started an intellectual struggle to break his power considering that the caliph encouraged the Gur State to war in order to destroy the Khwarazmshah State. Hârezmşah received a fatwa that the Abbasids had seized the caliphate by usurpation and derived the name of the Caliph from the sermons read all over her country. The intellectual struggle that started with the Abbasid Caliphate turned into a physical struggle, and Khwarazm Shah Mohammed sent a large army to Baghdad, and the Abbasid Caliph tried to stop this struggle through envoys, but was unsuccessful. In the Khwarazm army, many soldiers froze to death due to the heavy snowstorm in the Esedabad Mountains. Since the caliph Nasir could not cope with the Khwarazmshah State, he encouraged the Mongolian State, which emerged as a new power in this geography, to go on a campaign against the Khwarazmshah State. However, Genghis Khan, the leader of the Mongolian State, preferred to develop commercial relations instead of fighting with the Khwarazm Shah State in the first stage.

Keywords: Abbasid Caliphate, Nasır-Lidînillâh, Sultanü'l-Islam, Khwarezm Shah Alaeddin Muhammed, Mongol Invasion.

Giriş

Alâeddin Tekiş zamanında Halife Nâsır-Lidînillâh'ın hilafetinde ortaya çıkan bir tehdidi başka bir güçle dengeleyerek izale etme çabaları, devletlerarasındaki dengelerin değişmesine neden olmuştur. Halife Nâsır, kendisi açısından önemli bir tehdit olan Irak Selçuklularını, Alâeddin Tekiş aracılığıyla ortadan kaldırmıştır. Bir müddet sonra Halife, Irak'a hâkim olmak için Alâeddin Tekiş'in bu bölgeyi terk etmesini istemiş ve böylece Hârezmşah Devleti'nin Abbâsî halifeliğine karşı izlediği politikalar olumsuz yönde değişmiştir.

Hârezmşahlar ile Halife arasındaki mücadele, Sultan Alâeddin Muhammed döneminde de Sultan Tekiş döneminde olduğu gibi devam etmiş ve gittikçe şiddetini arttırmıştır. Halife Nâsır-Lidînillâh (1179-1225), Bağdat tahtına geçip işleri düzelttikten sonra siyasi gücünü ve becerisini artırmak için bir gayret içine girmiştir. Bu mücadelesinde en önemli iki rakibi, yaşamı süresince Hârezmşah Tekiş ve oğlu Alâeddin Muhammed olmuştur. 1194'te Irak Selçuklu Sultanlığı'na son veren Tekiş, Halife'ye siyasi gücünü kabul ettirmiştir. 1200 yılında Tekiş'in vefatı ve tahtı devralan oğlu Hârezmşah Alâeddin Muhammed'in iktidarının ilk senelerinde başka işlerle uğraşmak durumunda kalmasını fırsat bilen Halife Nâsır, siyasi güç elde etmek hevesi ile Bağdat ve çevresinde (Irak-ı Arap) önemli işlere girişmiş, Tekiş döneminde Hârezmşahlar tarafından hâkimiyet altına alınan Irak-ı Acem'de de bir nüfuz kurmaya çalışmıştır (Çakmak - Hamarat 2005: 136) Irak üzerinde hâkimiyet

mücadelesi ise sürekli Abbâsî Halifesi ile Hârezmşâh Devleti'ni karşı karşıya getirmiştir.

1. Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın Gerçek Hedefleri ve Bu Çerçeve Hârezmşâhlar Meselesi

Sultan Muhammed, Halife Nâsır-Lidînillâh ile olan ilişkisinde hiçbir zaman uzlaşmaya varamamıştır. Halife, Hârezmşâh Devleti'ni yıkmayı dahi göze almış, Hârezmşâh Muhammed'in en zayıf olduğu ilk zamanlarında dahi onunla mücadelesinde Gurlu Devleti'ni desteklemiştir. 1215'te Hârezmşâh Muhammed, Gazne'yi işgal ettiğinde, Halife'nin Gurlular'ı kendisine karşı saldırma konusunda teşvikini içeren ve Gur Sultanı Şehâbeddin'e gönderilmiş menşûrları görmüştür (Cüveynî 1999: 311; Çakmak 2007: 47-51). Menşûrda, kendisi ile ilgili olumsuz sözlerle ağır ithamlar yer alması onu Bağdat'a karşı daha da öfkeliendirmiştir. Burada bahsi geçen ifadeler, yani Halife tarafından Gurlu Sultanı'nın Hârezmşâh Devleti'ni yıkmaya teşvik etmesi, Şehâbeddin'in bu devlet üzerine düzenlediği Gürgenç Muharebesi esnasında Bağdat'ın önemli bir rol oynadığını netleştirmiştir.

Halife ve Hârezmşâh Muhammed'in mücadelesinde temel nedenlerden biri de şudur: O dönemde İslam dünyasını oldukça rahatsız eden Alamut İsmailîleri reisi Celâleddin Hasan, Sünnî İslâm'a girince bir kafiye hacca göndermiştir. Gönderilen kafiye Bağdat'a ulaştığında Abbâsî Halifesi, bu kafiye Hârezmşâh Muhammed'e ait kafileden daha fazla ihtimam göstermiştir. Üstelik onlara âlem (sancak) vermesine rağmen Hârezmşâh'ın kafilesinde yer alanlara soğuk davranmıştır (Cüveynî 1999: 304; Bünyatov 2003: 93). Ayrıca Celâleddin Hasan, Halife tarafından Hârezmşâh'a karşı müttefik olarak seçilmiştir. Halife Nâsır, Hârezmşâh'a karşı planlar yapmaya devam etmiş ve Hârezmşâh'ın Irak'ta bulunan nâibi Seyfeddin Oğlını² Batınîler'e öldürtmüştür (Cüveynî 1999: 304; İbnü'l-Esîr 1987: XII/272; Kafesoğlu 1992: 215). Hârezmşâh bu durumu bir savaş sebebi olarak görmüş ilk önce kendi adına hutbe okutulmasını Halife Nâsır'a önermiş ve bu önerinin ardından Halife'ye bir mektup göndermiştir. Bu mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

"Senden önce hâkimiyette bulunanların Selçuklu Sultan'ları Alp-Arslan, Melik Şah ve zaman bakımından bize daha yakın Sultan Sencer'le nasıl ilişki kurmuşlarsa bana da aynı muamelede bulunmanı istiyorum. Bağdat'taki ve Irak'taki işler benim kontrolümde olmalıdır. Bu durumda sana şerefime hutbe okutmak kalıyor." (Bünyatov 2003: 91) demiştir. Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere; Hârezmşâh, Mâverâünnehir'i kâfir Karahıtaylar'dan kurtarması sebebiyle "Sultan-ı İslâm" olduğu iddiasını ortaya atmıştır. Hârezmşâh Muhammed tarafından Bağdat'a gönderilen Mucîreddin Ömer bin Sad'a orada kendi adına hutbe okutma görevi verilmiştir (Nesevî 1934: 22; İbnü'l-Esîr 1987: XII/272; D'ohsson 2008: 88; Barthold 1990: 397). Mucîreddin Ömer, Bağdat'ta Halife'nin Sultan Muhammed'in hâkimiyetini tanımasını talep etmiştir. Fakat Halife elçiye; Bağdat'ta Hârezmşâh adına hiçbir zaman hutbe okutmayacağını, Hârezmşâh'ın bu zamana dek ele geçirdiği topraklarda kalması ve Bağdat'a yaklaşmaması gerektiğini ifade etmiştir (Bünyatov 2003: 92).

Halife'nin bu faaliyetlerinden ve söylemlerinden anlaşılacağı üzere, onun gerçek hedefi; bulunduğu coğrafyanın tek hâkimi olduğunu ispatlamaya çalışması olmalıdır. Bu yüz-

² Seyfeddin Oğlını, daha önce Alâeddin Muhammed'in hizmetinde bulunmuştur. Babası Atabey Özbek'ten izin alan Seyfeddin Oğlını, valisi olduğu topraklarda (Irak-ı Acem) de Alâeddin Muhammed'in adının hutbelerde okunmasını sağlamıştır (İbnü'l-Esîr 1987: XII/272).

den kendisinin gücünü gölgeleyen Türk-İslam devletlerini birbirleri üzerine göndererek onları yok etmeye çalışmış ve bulunduğu coğrafyada, Abbâsî halifeliğini en güçlü devlet konuma yükseltmeye gayret göstermiştir.

2. Hârezmşah Muhammed'in Halife Nâsır-Lidînillâh'a Karşı Başlattığı Fikrî Mücadele

Halife'nin Bağdat'ta kendi adına hutbe okutmamasına çok sinirlenen Hârezmşah Muhammed, Müslüman bir Sultan'ın İslâm'ın temeli sayılan bir imama saldırmak suretiyle halk tarafından tepki göreceğini bildiğinden, Halife'ye yapacağı saldırıya meşruiyet kazandırmak için çalışmalara başlamıştır. Hârezmşah bu amaçla, ülkesinde bulunan imamlar arasında yer alan Abbasoğulları'nın hilafette hak sahibi olmadıklarını, Hüseyin'in soyundan gelen seyyidlerin asıl hak sahibi olduğunu, bu adaletsizliği düzelterek birinin Halife olması gerektiğine yönelik bir fetva çıkarmıştır. Abbâsî halifelerinin kâfirler karşısında gazaya çıkmak konusunda isteksiz olduklarını, kötü yolda olanların kökünü kazımakta yetersiz kaldıklarını, İslâm'ın temel kurallarına gerekli özeni göstermedikleri gibi nedenlerle Abbasoğulları'nı suçlamış, halkın nezdinde Abbâsî Halifesi'ni itibarsızlaştırmak istemiştir. Hârezmşah bu fetvadan sonra büyük seyyidlerden Alâü'l-Mülk'ü, Halife yapmak amacıyla Tirmiz'den getirtmiştir (Cüveynî 1999: 311; D'ohsson 2008: 88). Bu gelişmeler sonucunda, İran'da bulunan birçok evlâd-ı Ali taraftarı, sonunda Ali'nin soyundan birinin halifelğe geleceğine inanmıştır.

3. Hârezmşah Muhammed'in Bağdat Üzerine Yürümesi (1217)

Irak-ı Acem'e hâkim olduktan sonra Hârezmşah Muhammed, askerlerine Hemedan'dan direkt olarak Bağdat'a gitmeleri için emir vermiştir. Halife, Hârezmşah'ı Bağdat seferinden vazgeçirmek ve onu sakinleştirmek için elçi olarak Şihâbeddin Sühreverdî'yi³ göndermiştir (Nesevî 1934: 15; D'ohsson 2008: 89). Sultan'ın isteklerini şer'î delillere uygun şekilde reddetme amacıyla olan Şeyh, bir hadis söylemiş, "Âli Abbasa ziyan getirmekten ibaretti." Buna karşılık Sultan da: "Her ne kadar Arapça bilmez bir Türk isem de okuduğun hadisi anladım. Ben Abbâsîlere fenalık etmedim, kendileri hakkında da hürmette kusur eylemedim, fakat Emîr'ül Mûminîn hapishanelerinde birçok Abbâsî bulunduğunu ve bunların burada ebedî kalmaya mahkûm olduğunu haber aldım. Eğer şeyh Efendi bu hadisi İmamülmüsliminin kulaklarına fısıldarsa daha tesirli olur." (Nesevî 1934: 16; Barthold 1990: 397) ifadelerini kullanmıştır. Bu cevap karşısında Şeyh de: "Halife'ye biat olunduğu vakit kitap, sünnet üzere hareketi kabul olunur. Eğer Halife bu hakka dayanarak, milletin selâmeti için Müslümanlar'dan bir cemaati hapse tıkarsa, bundan mesul olmaz." (Nesevî 1934: 16; D'ohsson 2008: 89) şeklinde cevap vermiş, bu konuda iki taraf Hârezmşah ile Halife arasında yaşanan husumetsizlik hakkında uzun süre tartışmışlardır.

Halife ile ilişkilerini bir türlü uzlaşma boyutuna getiremeyen Hârezmşah Muhammed mücadeleyi başlatmış ve 1217 yılının sonbaharında Sultan, Bağdat'a büyük bir ordu göndermiştir (Nesevî 1934: 21; Barthold 1990: 398).⁴ Hatta Bağdat'ı alacağını düşündüğü

³Avârifü'l-Mearif isimli eserin müellifi olan Şihâbeddin Sühreverdî, devrin büyük ve meşhur sûfile-rindendir (Kafesoğlu 1992: 217).

⁴ Cüveynî, Hârezmşah'ın Bağdat seferinden vazgeçtiğini bir süre Irak'ta kalıp buradaki karışıklıklara son verdiğini kaydetmiştir (Cüveynî 1999: 313).

için bu bölgedeki toprakları mukataa arazi olarak ayırmış, bu arazilerin verileceği kişileri de belirlemiştir. Ancak ordu, çok şiddetli bir tipi ile karşı karşıya kalmış, kar yağışı üç gün süreyle aralıksız bir şekilde devam etmiş ve pek çok asker şehit olmuştur. Özellikle Esedâbâd Dağları'nda vefat eden asker sayısı oldukça fazla olmuştur (D'ohsson 2008: 90; Bünyatov 2003: 94). Askerler Bağdat'a gidemeden gömülmüş, Hârezmşah ise pişman olarak Horasan'a dömuştür (Nesevî 1934: 20-21; Barthold 1990: 398).

Bu büyük felaket sonrasında Sühreverdî Hârezmşah'ın yanına yeniden elçi olarak gitmiştir. Sühreverdî Sultan'a: Hilafet kurumuna yaptıkları için Allah'ın vereceği belalardan korktuğunu, isyandan çekindiğini, Sultan'ın ve ailesinin semadaki melekler tarafından desteklendiğini, bunlara karşı çıkması durumunda hem bu dünyanın hem de ahretinin perişan olacağını ifade etmiştir (Gürbüz 2011: 193). Fakat Hârezmşah bu uyarıları dikkate almamış, Halife karşısındaki mücadelesinden asla vazgeçmemiş, Abbasoğulları'nın makama gasp yoluyla geldiği hususunda fetva almış⁵ ve Halife'nin adını ülkesindeki her yerde okunan hutbelerden çıkarttırmıştır (Mart 1218) (Cüveynî 1999: 330; Barthold 1990: 399).

Halife ile mücadele eden Hârezmşah'ın tavrının halk tarafından olumsuz karşılandığı malumdur. Halk özellikle Bağdat yolunda askerlerin gömülmesini, Halife'ye karşı gelmenin bir neticesi olarak değerlendirmiştir. Sultan Muhammed, halkın gözünde itibarını kaybetmekte olduğunu fark etmiş ancak hamlelerini sürdürmüştür. Nitekim Hârezmşah, Bağdat üzerine sefere çıkmadan önce de bir anlık öfkesine yenilmiş Hârezm halkı arasında önemli bir yere sahip olan Şeyh Mecdeddin Bağdâdî'nin⁶ idamını emretmiştir (Kazvîni 1913: 114). Bu mutasavvıfın öldürülmesi ve Hârezmşah Muhammed'in Karahıtay Devleti'nin altında ezilen Müslümanların yardım çağrısına cevap vermek yerine Abbâsî halifeliği ile mücadeleyi tercih etmesi de onun halk arasında itibar kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Sonuç olarak Hârezmşahlar Devleti, oldukça geniş sınırlara sahip bir ülke olmasına rağmen iç karışıklıklar nedeniyle devlette zayıflama belirtileri baş göstermeye başlamıştır.

Hârezmşah'ın hutbeyi yasaklaması ile Hazar Denizi'nde yer alan Abeskûn Adası'ndaki vefatına kadarki süre boyunca (1217-1221), Hârezmşah Devleti ile Halifelik arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir. Bu kopukluğun temel nedeni elbette, bütün İslam dünyasını paniğe sevk eden, kasıp kavuran, yok edip geçen Moğol istilası olmuştur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir problem vardır. Bu da Halife Nâsır'ın Hârezmşah Devleti üzerine gerçekleşen Moğol istilasında bir teşvikinin mevcut olup olmaması konusudur.

⁵ Kaynaklarda Hârezmşah Muhammed'in fetvayı kimden aldığı konusunda net bir bilgi yoktur (Kafesoğlu 1992: 217).

⁶ Mecdeddin Bağdâdî, bugün hala mevcut olan Kübrevî tarikatının kurucusu Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın talebesidir (Barthold, 1990: 399). Şeyhu's Şuyûh diye anılan bu zat, Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddîn Kübrâ'nın çok kıymet verdiği halifelerinden olup, başta Sultan'ın annesi Terken Hatun olmak üzere devlet ileri gelenlerinin ve Hârezm halkının büyük bir kesiminin kendisine hürmet beslediği bir mutasavvıftır. Alâeddin Muhammed'in onu öldürmesi Hârezmşah'a karşı başta annesi Terken Hatun ve Necmeddîn Kübrâ ile Kübreviyye hareketinin mensupları olmak üzere geniş halk kitlelerinin içten içe nefret duymalarına sebep olmuştur (Köprülü 1991: 200).

4. Moğollar'ın Hârezm Coğrafyasını İstilasında (1220) Halife'nin Rolü

Moğol istilasının İslam dünyasına yönelmesinde hangi olay veya hangi sebebin sözü konusu olduğuna yönelik tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar bağlamında temel olaylar arasında yer alan bir rivayete göre, Moğolları Hârezmşah Devleti üzerine sefere davet eden kişi Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînellâh'tır. Bu rivayetin gerçekliğinin tartışılması için öncelikle Halife'nin kişiliğinin ve diğer devletlere yaklaşımının tespiti gerekmektedir.

Usta bir siyasetçi olan Halife Nâsır-Lidînellâh hilafeti için ortaya çıkan tehdit ve riskleri başka bir güçle dengeleme politikası izlemiştir. Bu minvalde kendisi için en büyük sorun ve tehdit olan Irak Selçukluları'nı Hârezmşah Alâeddin Tekiş aracılığıyla ortadan kaldırmıştır. Irak Selçukluları'nın paylaşım noktasında anlaşmazlık yaşadığı Hârezmşah Tekiş ve oğlu Muhammed'e karşı da, Horasan'da bulunan büyük devletin sahibi Gurlular'ı Hârezmşah Devleti'ne karşı rakip haline getirmiştir (Cüveynî 1999: 329; Özdemir 2005: 117). Halife'nin Gur Devleti'ni kışkırtması, yıllarca devam eden Gurlu-Hârezmşah mücadelesine neden olmuş, bu mücadelenin sonucunda galip olan devlet ise Hârezmşahlar olmuştur.

Nâsır'ın baş edemeyeceğini bildiği ya da düşündüğü düşmanları karşısında, kendinden daha güçlü birini ya da bir devleti devreye soktuğuna yönelik rivayetler oldukça yaygındır. Nitekim Hârezmşahlar'a karşı Müslüman olmayan Karahitaylar'ı kışkırttığı da bu rivayetlerden bir tanesidir (Özdemir 2005: 117). 1215 yılında Hârezmşah Muhammed tarafından Gazne'nin ele geçirilmesinden sonra Sultan, Şehâbeddin'in evrakları arasında, Gurlular'a Halife tarafından yazılan bir menşur bulmuştur. (Cüveynî 1999: 304; Özdemir 2005: 117). Mektupta halife, Gur Sultanı Şehâbeddin'e, Hârezmşah'a karşı Karahitaylar ile birleşmesini ve saldırmasını teklif etmiştir. Mektubu ele geçiren Hârezmşah Muhammed, yapılan savaşlarda asıl müsebbibin Halife Nâsır olduğu kanaatine varmıştır (Özdemir 2005: 117). Halife Nâsır-Lidînellâh, Karahitay ve Gurlu Devletleri'ni kışkırttığı gibi, acaba Hârezmşah Alâeddin Muhammed'e karşı Cengiz Han'ı da kışkırtmış mıdır?

Bugüne dek kaleme alınan birçok eserde, bu soruya hem olumlu hem olumsuz pek çok yanıt verilmiştir. İslamî kaynaklarda bu olaya değinen ilk kişi, Halife ile çağdaş olan İbnü'l-Esîr'dir. Ona göre Halife Nâsır halka zulmetmiş, kötü davranmış, Halife, var iken Irak'ın tamamı harabe görünümünü almıştır (İbnü'l-Esîr 1987: XII/400). İbnü'l-Esîr'in ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Abbâsî Halifesi Nâsır ile ilgili düşünceleri çok olumlu değildir. O eserinde açıkça ifade etmiştir ki Halife, Moğollar ile iletişim kurarak onları İslam dünyasına saldırmaya teşvik etmiştir (İbnü'l-Esîr 1987: XII/401). Yine tarihçi olan İbn Kesîr de Halife Nâsır-Lidînellâh'ın Moğolları ve Acemleri İslam ülkesine çektiğini, onlarla haberleştiğini belirtmektedir. İbn Kesîr, bu bilginin doğruluğundan emin olamamış ve "doğrusunu Allah bilir" ifadelerine de eserinde yer vermiştir (İbn Kesîr 2000: XIII/226-227).

Halife'nin çağdaşı olanlardan Türk asıllı Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre de; Halife, veziri Kummî'nin de telkinleri sonucunda Cengiz Han ve Karahitay hanını Hârezmşah'a karşı kışkırtmıştır (Güzel 2015: 151). Bir başka tarihçi olan İbn Vasil'a göre ise; "Hârezmşah Bağdat üzerine askerî sefere kalkıştığında Halife Moğollar'ın hükümdarı Cengiz Han'a mektup göndermiş ve onu Hârezmşah ülkesine saldırmaya teşvik etmiştir." (Bünyatov 2003: 160)

Halife ile çağdaş olan bir başka tarihçi Ebû Şâme de diğerlerinin görüşünü doğrula-

miş ve Halife'nin Moğolları teşvikte bulunduğunu rivayet etmiştir (Ebû Şâme 2002: V/217). Hârezmşah Devleti'ni araştırmakta olan çağdaş Azeri müellif Bünyatov'da söz konusu mektuplaşma ve kışkırtma ile ilgili ifadelerle eserinde yer vermiştir. Ona göre büyük olasılıkla Celâleddin Hârezmşah, Hârezmşah Devleti'nin Moğollar tarafından yıkılışı ve babası Alâeddin Muhammed'in vefatı konusunda Halife'yi suçlamış, ondan intikam almak maksadıyla Bağdat'a yürümüştür. Bu sırada ittifak kurmak istediği Eyyûbî meliki Muaz-zam'a şöyle bir mektup göndermiştir: *"Biz Halife'ye karşı çıkıyoruz. Çünkü O Müslümanların ve benim babamın ölümünden ve kâfirlerin İslâm ülkelerine sokulmasından sorumludur."* (Bünyatov 2003: 192) Bünyatov bu durumun Celâleddin Hârezmşah'ın, Halife Nâsır'ın Hârezmşah Devleti'ni yıkmak amacıyla gizlice Moğollar'la mektuplaşması konusunu ispatladığını ileri sürmüştür.

İbnü't-Tıktakâ ise diğerlerinin tersine Halife'yi dirayetli ve aklı başında biri olarak nitelendirmesine rağmen Cengiz Han'a onun tarafından mektup gönderildiğini kabul etmiştir (Güzel 2015: 151). Batılı çağdaş tarihçi Lamb'a göre ise; Halife Nâsır, veziri konumunda bulunan Kummî'nin önerisi ile Cengiz'e bir elçi göndermiş ve mektup elçinin kafasına kalemle yazılmıştır. Saçları uzadıktan sonra yola çıkan elçinin Cengiz Han'a ulaşması ile saçları tıraş edilerek mesajın Cengiz Han tarafından okunduğu ifade edilmektedir. Ancak Lamb'a göre Halife'nin teşviki ve daha çok ricası, Cengiz Han üzerinde bir tesir yaratmamıştır. Bunun nedeni ise Moğollar ve Hârezmşahlar arasında mevcut olan ticaret anlaşmasıdır (Lamb 1985: 116; Özdemir 2005: 122).

Rus tarihçi Barthold ise eserinde: *"Moğollar'ın Halife Nâsır tarafından Hârezmşah'a karşı çağrıldıklarına dair görüşe hiçbir ehemmiyet verilmemelidir."* (Barthold 1990: 424) ifadeleri ile konuyla ilgili bakış açısını dile getirmektedir. Spuler ise Halife tarafından Cengiz'e müracaat edildiğini fakat Cengiz'in bu gelen talebi kabul etmekte acele etmediğini ifade etmektedir. Spuler eserinde, konu ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: *"Halife'nin yardım isteğinin mevcut bazı şüphelere rağmen böyle bir talebin vereceği sonuç hakkında hiç kimsenin bir fikri bulunmaması dolayısıyla imkânsız görülemez."* (Spuler 1957: 30).

Bu bilgilerin tamamı değerlendirildiğinde sonuç olarak şu söylenebilir; Halife Nâsır-Lidînillâh'ın, dönemin müellifleri tarafından da teyit edildiği üzere Moğollar'la Hârezmşah Devleti'ni yıkmak amacıyla gizlice irtibata geçmiş olması muhtemeldir. Fakat Cengiz Han, ilk etapta Halife'nin teşviki karşısında bir süre sessiz kalmıştır lakin Sultan Muhammed'in, Moğol kafilesindeki tacirlerin ölümüne (1218) sebep olan vali İnalçık'ı Cengiz Han'a teslim etmemesi üzerine o, derhal Hârezmşah Devleti'ne sefer düzenleme kararı vermiştir. Bunun yanında Cengiz Han'ın sefere çıkmasında diğer önemli unsur, Cengiz Han'ın cihan hâkimiyeti kurmak istemesi, bunu gerçekleştirebilmek için ticaret yollarını ele geçirme arzusudur.

SONUÇ

Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh gerçekleştirmek istediği hedefler arasında Irak coğrafyasının tamamına hâkim olma düşüncesi vardır. Hârezmşah'ın Irak memleketlerinin bir bölümünü direkt olarak kendi idaresinde bırakacağını düşünen ve umut eden Halife, bu umudun boşa çıktığını; Sultan Muhammed'in kendini Büyük Selçuklu Sultanları gibi yalnızca "ruhanî reis" olarak yansıtmak istediğini anlamıştır. Hârezmşah Muhammed ve Hali-

fe Nâsır arasında bu mesele üzerinden başlayan mücadele şiddetini giderek arttırmış ve Halife Hârezmşah'ı yenebilmek için başta Gur Sultanlığı'na, ilerleyen zamanlarda da Moğol lideri Cengiz Han'a Hârezmşah Devleti'ni yok etmesi için müracaatta bulunmuştur. Fakat sonraki dönemlerde Cengiz Han'ın liderliğinde Moğol Devleti'nin bu coğrafyaya gelmesi sadece Hârezmşah Devleti'nin değil aynı zamanda Türk-İslam dünyasının ve Abbâsî halifeliğinin de sonunu hazırlamıştır.

KAYNAKLAR

- Alâeddin Ata Melik Cüveynî. (1999). *Tarih-i Cihan Güşa* (Çev.: Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: TTK Yayınları.
- Bünyatov, Z. (2003). *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti* (Çev.: Tural Rızayev). İstanbul: Derin Yayınları.
- Çakmak, M. A. (2007). Türk Sultan'ları ile Abbâsî Halifelerinin İktidar Mücadeleleri, (XII-XIII Yüzyıl). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* (44), 37-54.
- Çakmak, M. A., Hamarat, E. (2005). İnkişaftan İnhitata Bir Türk Sultanı Alâeddin Muhamed Hârezmşah (1200-1220). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (23), 125-148.
- D'ohsson, A. C. (2008). *Moğol Tarihi* (Çev.: Bahadır Apaydın). İstanbul: Nesnel Yayınları.
- Ebû Şâme, Şihabüddin Ebû Muhammed Abdurrahman bin İsmâil. 2002. *Kitâbü Ravzateyn Fî Ahbâri Devleteyn En-Nûriyye ve's-Selâhiyye*. C. 5. (Thk. İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübi'lİlmiyye. Beyrut.
- Gürbüz, O. (2011). Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın Hârezmşahlar ile İktidar Mücadelesi. *İstem Dergisi* (18), 181-196.
- Güzel, F. (2015). Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâ'ın Rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (1), 142-158
- Hamdullah Müstevfî Kazvinî. (1913). *The Ta'rih-i-Guzida*, Part II Containing the Abridged (Translation and Indicates: E. G. Browne and R. A. Nicholson). Leyden: E. J. Brill.
- İbn Kesîr. (2000). *El-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*. C. 13. Çev. Mehmed Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *İslâm Tarihi el Kâmil Fi't-Tarih*, C. 12 (Çev.: Ahmed Ağırakça - Abdülkerim Özaydın). İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Harezmsahlar Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.
- Lamb, H. (1985). *Cengiz Han* (Çev.: Ali Ünal). İstanbul: İhya Yayınları.
- Nesevî. (1934). *Celâlüttin Hârezmşah* (Çev.: Necip Asım). İstanbul: Devlet Matbaası.

- Özdemir, A. (2005). *Moğol İstilâsı, Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Spuler, B. (1957). *İran Moğolları Siyaset idare ve Kültür İlhanlılar Devri. 1220-1350* (Çev.: Cemal Köprülü). Ankara: TTK Yayınları.